

BARABÁS T. JÁNOS

**MOLDOVA POLITIKAI FERGETEGBEN
2023 ŐSZÉN**

MOLDOVA IN POLITICAL TURMOIL
IN THE AUTUMN OF 2023

Összefoglaló: A mintegy 2,5 millió lakosú, elszegényedett országot 2021 óta kormányzó nyugatbarát PAS (Partidul Acțiune și Solidaritate – Akció és Szolidaritás Párt) és miniszterelnöke, Dorin Recean meg kell birkózzon az évtizedek óta elhúzódó válságokkal, a reformok hiányának és a koronavírus-járványnak a hatásaival, illetve az ukrajnai háború, valamint az oroszbarát/szuverenista ellenzék jelentette kihívásokkal. A kis államnak az EU tud megfelelő modernizációs programot létrehozni, a moldovaiak amúgy is már az EU-hoz kötődnek gazdaságilag, több mint 1 millió vendégmunkásuk dolgozik nyugaton. Érzelmileg is egyre inkább távolódnak Moszkvától, a moldovaiakat sokkolta az ukrán városok bombázása, a háborús pusztítás, az oroszpartí média nagy részét betiltották.

Kulcsszavak: Moldova, EU, USA, Románia, Oroszország, biztonság

Abstract: *The pro-western PAS (Partidul Acțiune și Solidaritate - Action and Solidarity Party) government, which has ruled the impoverished country of some 2.5 million people since 2021, and its Prime Minister Dorin Recean, must cope with decades of protracted crises, a lack of reforms, the Covid epidemic, the challenges of the war in Ukraine and the pro-Russian/sovereignist opposition. The EU can create a suitable modernisation programme for the small state, and the Moldovans are already economically linked to the EU, with more than 1 million guest workers in the West. Emotionally, they are also increasingly distancing themselves from Moscow, with much of the pro-Russian media banned, and Moldovans shocked by the bombing of Ukrainian cities and the destruction of war.*

Keywords: Moldova, EU, USA, Romania, Russia, security

Moldova 2023-ban

A Moldovai Köztársaság egy dunántúlnyi kis állam, mintegy 2,5 millió lakosa Európa egyik legalacsonyabb egy főre jutó nemzeti jövedelmével rendelkezik (5200 USD/fő). A 2021 óta [kormányzó nyugatbarát PAS](#) (Partidul Acțiune și Solidaritate – Akció és Szolidaritás Párt) és miniszterelnöke, Dorin Recean nehéz gazdasági-politikai helyzetet örökölt, meg kell birkózzon az évtizedek óta húzódnó válságokkal, a reformok hiányával, a koronavírus-járvány hatásával, és az ukrajnai háború, valamint az oroszbarát/szuverenista ellenzék kihívásaival.

Az Európai Parlament (EP) [2023 áprilisi határozatában](#) vázolta az ország főbb ideai politikai-gazdasági kihívásait, és javaslatokat tett az ezekre adandó válaszokra. Eszerint az országot külső és belső problémák sújtják, amelyek már kritikus helyzetbe hozták az állam biztonságát és gazdaságát. Ahogyan a határozat kiemeli, az orosz agressziót

elítélő Moldova is szenved az ukrajnai háború miatt, blokkolták az orosz kereskedelmet, az orosz üzemanyagimport is megszűnt – kivéve a dnyeszter-melléki szakadár (PMR) területnek átadott gázkontingenst –, és mintegy 700 ezer menekült érkezett az országba (arról nincs adat, hogy jelenleg hány menekült tartózkodik az országban), és csökkentek a külföldi befektetések. Az idei GDP-zsugorodást, inflációt, a gazdasági problémákat a Kreml a belső elégedetlenség szítására használta fel, abból a célból, hogy az utcai tüntetések hatására lemondjon a Nyugatbarát PAS-kormány.

Ezek mellett Moszkva a szakadár Dnyeszter-mellék támogatásával fenntartja a térségben a feszültséget, amit a Moldova-ellenes hibrid háború keretében ügynöki akciókkal, provokációkkal, propagandával, valamint az ország légtérét megsértő rakétákkal tovább fokoznak. 2023 februárjában Volodimir Zelenszkij ukrán elnök tájékoztatta Moldovát és az EU-t arról, hogy az oroszok puccskísérletet terveznek Moldovában, a nyugatbarát PAS-kormány megbuktatását tervezik tüntetések, erőszakos akciók segítségével. Moldova kérésére és egyfajta válaszul az USA és az Egyesült Királyság szankciókat és beutazási tilalmat léptetett életbe [Ilan Sor és Vlad Plahotniuc](#) oroszbarát oligarchák és politikusok ellen. A fő vád utóbbiak ellen, hogy szervezői voltak évekkal ezelőtt [az egymilliárd dollár értékű banksikkasztásnak](#). 2014 folyamán az Ilan Sor vezette moldovai banktól, és több más pénzintézettől, bírók és politikusok közreműködésével fedezet nélküli kölcsönöket vett fel egy bűnözőcsoport, amit aztán nem adtak meg. Mindez egy orosz globális pénzmosási ügylet része volt.

Határozatában az EP üdvözli, hogy Moldova ellenállt az orosz befolyásolási kísérleteknek, gyorsította reformjait az igazságszolgáltatás és az adminisztráció területén. Az EP a demokratikus teljesítmény elismeréseként és az ország megsegítésére elhatározta, hogy:

- támogatja Moldova EU-s tagjelölti státuszát – ami már komolyabb segélypolitikával is együtt jár, így az idén több, mint 105 millió euró támogatást, és első alkalommal 40 millió euró halált nem okozó katonai eszközbeszerzést is előíranyoz;
- az ország rezilienciája és jóléte érdekében bátorítja és támogatja a honvédelmi, pénzügyi, oktatási, gazdaságfejlesztési reformokat, az EU-s sztenderdek elérését;
- javasolja az EU-tagállamoknak a korrump moldovai oligarchák elleni szankciók foganatosítását;
- meghatározza, hogy Moldovának fokoznia kell a szervezett bűnözés és a terrorizmus elleni küzdelmet, amihez uniós segítséget ígér;
- illetve szorgalmazza Moldova infrastrukturális megújítását, amelyhez hiteleket biztosít.

AZ EU elég halvány politikai üzeneteit valamennyire megerősítette a [2023. júniusi Európai Politikai Közösség \(EPC\) chişinăui értekezlete](#), az EU-integrációt akaró moldovaiak aránya újból 59%-ra ugrott.

Elemzésemben a moldovai belpolitikai helyzet vázolója után kitérek a nemzetközi kihívásokra, a regionális hatalmi folyamatokra, és kísérletet teszek mindezek mélyebb okainak, hatásainak megfogalmazására. Érdekel az is, hogyan hat egyre inkább Moldova helyzetének alakulása hazánkra.

Belpolitikai feszültségek

Maia Sandu elnök és pártja, a kormányon lévő PAS rá lett szorítva az oroszbarát parlamenti ellenzék elleni fellépésre, miután ez év [elején több puccskísérlet](#) is volt Chişinăuban. A moldovai kormányt az ukrán titkosszolgálat, a SBU figyelmeztette, jelezve Ukrajna hatalmi súlyának növekedését a régióban. Orosz ügynökök [erőszakos utcai tüntetések](#) és rendezavarás szervezésével próbáltak előrehozott választásokat és kormánycserét kikényszeríteni, miközben az ellenzéki média uszító üzenetekkel hergelte az életszínvonal romlása miatt aggódó nyilvánosságot, Oroszország pedig gazdasági szankciókkal és fenyegetésekkel is igyekezett támogatni a kormánycserét. A puccskísérletkísérlet a szervezők elleni fellépés nyomán megghiúsult, de maradt egy korábbinál alacsonyabb szintű információs konfliktus (nyilatkozatok, propaganda, diplomáciai csörték) Moszkvával.

Bár a törvényhozásban a Nyugat- és románbarát PAS kormánypártnak 63%-os többsége van, az elmúlt évek életszínvonal-csökkenése, az erős külföldi befolyás miatt bizonytalan kimenetelű az elkövetkező választások kifutása. Az idei novemberi önkormányzati választások nagy tétje a chişinăui polgármesteri szék elnyerése, amire a baloldali Ion Ceban mostani polgármesternek nagy esélye van. [Felmérések](#) szerint Maia Sandu államfő a leginkább esélyes a jövő évi elnökválasztásokon (Maia Sandu 29,4%, a szocialista Igor Dodon 18%, Ion Ceban 5,6%), baloldali kihívója még ismeretlen. A 2025-ben esedékes parlamenti választásig még sok minden változhat. Egy [2023. szeptemberi felmérés](#) szerint három párt jutna be a parlamentbe, ha előrehozott parlamenti választásokat tartanának. Ezek a PAS, a PSRM és a Reneszánsz Párt, utóbbi a betiltott alkotmányellenes Sor párt szatellitje, amelyhez több szocialista képviselő is csatlakozott. A legtöbben (24 százalék) a kormányzó Akció és Szolidaritás Pártot (PAS) választanák. A Szocialisták Pártjára több mint 13 százalék szavazna, a harmadik párt, amely átlépné a parlamenti választási küszöböt, a Reneszánsz Párt lenne 8,6 százalékkal. Megjegyzendő, hogy a megkérdezettek több mint 43 százaléka nem szavazna, nem válaszolt, vagy nem tudta, kire szavazna. Változtathat majd a parlamenti helyek elosztásán, ha a jelenleg parlamenten kívüli [DA](#) és [CUB Nyugatbarát baloldali tömörülések](#) szövetségre lépnek a kormányzó PAS-szal – amire most halvány esély van az elmérgesedett viszony miatt. Szintén változtathat a politikai képleten, ha a PAS [Andrei Spînu](#) képviselő vezette belső ellenzéke úgy dönt, megpróbálja átvenni a hatalmat a pártjában. Spînu a Moldovai Köztársaság infrastrukturális és regionális fejlesztési minisztere, és előzőleg jobb kapcsolatokat akart a GAZPROM-mal, amiért a románbarát média támadta. Jelentős, *off shore* cégekben tartott magányvagyoná miatt is kérdőre vonta a bukaresti sajtó, ami összefüggésben lehet azzal, hogy több mint egy tucat PAS képviselőt vont be üzleteibe, és állított az oldalára. Spînu jó kapcsolatokat ápol a román szocialistákkal (PSD) is, míg pártja inkább a román nemzeti liberálisok (PNL) partnere. A jelek arra mutatnak, hogy a romániai pártküzdelmek lecsapódnak Moldovában is. Ugyanakkor az ellenzék is megosztott, átalakulóban van a Sor párt betiltása után, ez is növeli Maia Sandu esélyeit a jövőre, de fontos lenne az is, hogy megvalósuljon az életszínvonal javítását célzó politikája. A kormánypárt népszerűségvesztését inkább az életszínvonal csökkenése okozta, mintsem az ellenzék politikája.

Az Oroszországgal való viszony

Az oroszpárti szocialisták (PSRM) elnökét, Igor Dodont májusban kiengedték ugyan a házi őrizetből, de a korrupció és hazaárulás vádjai miatt tovább zajlik az ügyészségi eljárás ellene, ezért korlátozva van a mozgási szabadsága. Ilan Sort, aki magáról nevezte el

a most már betiltott oroszbarát Sor pártot, banki sikkasztásért és erőszakos cselekmények szervezéséért körözik a moldovai hatóságok. Sor Izraelben van szökésben jelezve, hogy az izraeli kormány nem akar feltétlenül konfrontálódni a Kremllal. A PAS fellépése Dodon és Sor ellen a Nyugat támogatásával történik, így az USA mindkét politikust szankciókkal, beutazási tilalommal sújtotta a korrupciós vádak miatt. Ciprus északi, török részén rejtőzködik a szintén körözött Vlad Plahatniuc oligarcha, mintha Ankara ezzel is befolyását igyekezné erősíteni Moldovában.

A 2021 óta kormányzó Nyugatbarát [PAS 2023-ig óvatos volt Moszkvával](#) szemben, nem csatlakozott a nyugati szankciókhoz, visszafogottan nyilatkoztak, átadták az oroszországi gázkontingensüket a szakadár transznisztriai Cuciurgani erőműnek villamosáram fejében, tehát folytatták energiaügyi együttműködésüket. De a háttérben [megkezdődött az elszakadás](#) Oroszországtól, ügyészségi vádelemelések segítségével leváltották az oroszbarát titkosszolgálati vezetőket és legfelsőbb bírókat (Moldovában a legfelsőbb bíróság egyben az alkotmánybíróság is), így a törvény nevében tudtak fellépni a Moszkva által inspirált utcai tüntetések és hatalomátvételi kísérlet ellen. Közben megépültek a gáz- és villamosáram-vezetékek Románia felé, így Moldova már minimális szinten, de el tudja látni magát nem orosz energiával. Az ukrajnai háború valószínűtlenné tette, hogy az orosz hadsereg esetleg elérje Moldovát, így Sanduék idén nyáron megragadták a lehetőséget és felgyorsították a nyugati integrációt, ami a Kreml politikájának elítélésével is járt.

Európai kisállamok kevésbé tudnak egyedül összefüggő modernizációs programot megvalósítani, ezt az EU fejlesztési politikái teszik lehetővé leginkább. A moldovaiak amúgy is már az EU-hoz kötődnek gazdaságilag, több mint 1 millió vendégmunkásuk van nyugaton, ami lényegileg változtat az ország nyilvánosságán, mentalitásán, távolítva az orosz befolyástól. Az oroszpartói média nagy részét betiltották, a moldovaiakat sokkolta az ukrán városok bombázása, a háborús pusztítás. A Moszkvával való konfrontálódás valóban kockázatos, de elkerülhetetlen, mert a háború kiélezte a politikai helyzetet, és Moldova már nem tud meglenni támogatás, hitelek nélkül, amelyek már csak Nyugatról jöhetnek, becslésem szerint a nemzeti jövedelmük 10–15%-a nyugati támogatásból áll.

Mire számíthatunk rövid távon?

Moldova tagjelölti státuszt kapott idén júniusban Ukrajnával együtt, és az EU politikai kiállással és segélyekkel is támogatja az országot, de eddig leginkább elvi politikai biztatások érkeztek Brüsszelből. A kormány természetesen hangsúlyozza az ország semlegességét, de a biztonságpolitikában az USA és a NATO támogatása a fontos, itt a titkosszolgálati együttműködés, az interoperabilitás erősítése, valamint a moldovai hadsereg és igazságszolgáltatás reformja van terítéken. Az USA fokozatosan átadja a terepet Romániának Moldova menedzselésében, így például románok látják már el a kibervédelmet, vagy a moldáv tisztek, bírók továbbképzését, utóbbi persze a román hazafiasság erősítését is szolgálja.

A Kreml részéről további hibrid támadások várhatók, már csak Ukrajna gyengítése és a NATO zavarása céljából is, a nagy megmérettetés az idei [őszi helyhatósági választás](#) és a jövő [évi elnökválasztás lesz](#). Moszkvának vannak még befolyásolási eszközei, az emberei aktívak az interneten, a pártokban, ráadásul a moldávok nagy része az orosz pátriárka alá tartozó egyház tagja.

Októberben a fő tét a chişinăui polgármesteri szék elnyerése, itt Ion Ceban jelenlegi baloldali polgármester van előnyben a [felmérésekben](#) Lilian Carp kormánypárti képviselő, Victor Chironda DA párti politikus és a leendő szocialista jelöltekkel szemben. Ceban évekkal ezelőtt elhagyta a szocialista pártot (PSRM), kis politikai csoportjának prioritása az EU-integráció, és utána a jó viszony Oroszországgal – de ez a program már nem elég az oroszbarát szocialistáknak, hogy összefogjanak vele. A fő ellenzéki párt, a PSRM titkára, [Vlad Patrîncea](#) közlése szerint pártja még nem döntött polgármesterjelöltjéről, de vagy ő vagy Dodon pártelnök lesz az – bár a volt államfő pozíciója még pártján belül is megrokkant. A kormánypárti polgármesterjelölt, Carp a nemzetbiztonsági parlamenti bizottság elnöke, sejtetve milyen intézmények irányból igyekszik a kormányzat megfogni Cebant. Chironda a parlamenten kívüli baloldali DA párt egyik vezetője, jelöltsége arra enged következtetni, hogy a románbarát tábor nem egységes, erős belső ellentétek fűtik, így a PAS-t a román nemzeti-liberálisok támogatják, a DA-t és a CUB-ot a román szocialisták. A románbarát pártok közötti feszültséget a sajtó hajlamos magasztos ideológiai különbségekre visszavezetni, a PAS állítólag beolvasztaná Moldovát Romániába, a DA és a CUB megőrizne valamilyen autonómiát – de ha betekintünk a kulisszák mögé, kiderül, hogy a DA-párti Chironda polgármesteri jelöltségét egy üzletembercsoport támogatja, amely úgy látja, hogy Ceban polgármester és a kormány sérti az érdekeit. Nem kell tehát föltétlenül fennkölt mögöttes tartalmat, ideológiát keresnünk a háttérben, ahogy az a sajtóban gyakran lenni szokott. Ez a feszültség a románbarát oldalon azt jelentheti, hogy a szélsőséges romániai AUR párt akar majd betörni erre a „piacra”. A moldovai politikai feszültségek tehát nem csupán a nyugati-orosz vonalon fedezhetők fel, ráadásul a politikai élet további atomizálódása csak tovább növeli a bizonytalanságot. A növekvő manipulációs lehetőség Moszkva és Bukarest számára talán jó, de a térségnek nem állhat ez érdekében.

A [jövő évi elnökválasztás](#) a legfontosabb politikai kihívás, amelyre a táborok készülnek. Maia Sandu elnök kihívója várhatóan oroszbarát politikus lesz, de nem valószínű, hogy a szocialista Dodon. Dodonról az orosz hatalom levette a kezét, mert túl támadhatónak tartja korrupciós ügyei miatt, a köztévé többször leadta azt a titkos felvételt, amelyen Dodon egy reklámszatyorban pénzt fogad el egy vállalkozótól. [Családja, orosz ügynök barátai](#) is számos adócsalásban, törvénytelen tranzakcióban vettek részt. Moszkva az utóbbi években [Ilan Sort](#) akarta felépíteni az oroszbarát tábor vezetőjévé, de utóbbi is korrupciós vádak elől menekül. [Facebook oldala szerint](#) Irina Vlah Gagauzia autonóm tartomány korábbi kormányzója lehet majd az [ellenzék közös](#) jelöltje, utóbbi óvatosan oroszbarát, és kiemelt kapcsolatokat ápol Törökországgal. A kocka el van vetve, de a folyamatok nem Moszkvának kedveznek Sandu viszonylag alacsony népszerűsége ellenére sem. Nem lehet előre megjósolni, mi várható, mert egy komolyabb válság a Nyugat ellen fordíthatja a jelenleg az EU-integrációt támogató közvéleményt, a kormány pedig az ügyészségeket és a szolgálatokat fogja használni, ami szintén változtathat a politikai erőviszonyokon. Meglátásom szerint a jelentős nyugati segélyek, az ukrajnai háborús patthelyzet és az Oroszországtól függetlenedő energiapolitika valószínűsíti, hogy az ország elkerüljön egy nagyobb válságot középtávon. Az elkövetkező választási összecsapásoknál a két tábor a külföldi pénzügyi segélyeket, az internetes propagandát és az egyházakat is használni fogja. A moldáv-hazafi tábor túl erős ahhoz, hogy a Maia Sandu vezette kormányzat népszavazáson döntse el a Romániával való egyesülést, így Bukarest – történelmi tradícióinak megfelelően – az elitet dolgozza meg, ami csak hosszú távon hozhat eredményt.

Értékelés

Az ukrajnai háború és a moldovai politikai küzdelem első látásra a Nyugat és Oroszország közötti konfliktus. Az USA fokozatosan kiszerezői hatalmát térségbeli szövetségeseinek, amelyek aztán Washington érdekeit képviselik, de Törökország, Ukrajna, Románia, Lengyelország kezd önálló hatalmi politikát folytatni Moldovában is, amely nem mindig találkozik az USA vagy az EU akaratával. Így például Törökország Chişinăuban működő török gülenista tanárok ellen [lépett fel](#), Ukrajna vízügyi politikájával (a Dnyeszter és a Duna vízének elvezetése, szennyezése) okoz helyre nem állítható károkat a térségben, Románia pedig nemzetpolitikai agendáját érvényesíti.

A moldvai belpolitikai küzdelemben a nyugatbarát tábor inkább iskolázott, városi és fiatal, valamint növekvő módon individualista, a fogyasztói társadalom felé elkötelezett választókból áll. A szuverenista és az oroszbarát tábor inkább alacsony iskolázottságú, vidéki, idős, és hagyományos, kollektivista mentalitású. Tehát Moldovában a politikai küzdelem mentalitásbeli eltérést is takar, amelyhez a média értéktételeket is társít – szerintem tévesen, hiszen morális alapon problémás elítélni egy társadalmi csoportot. Ráadásul ezt a vetélkedést hajlamos a nyilvánosságban megjelenő nemzetközi propaganda manipulálni. Az Nyugatbarát jobboldal esetleges választási sikerével Oroszország gyengül ebben a viszonylatban, hiszen a politikai jobboldal legalábbis a felszínen a hagyományos társadalmi értékeket is védi. A háború által gerjesztett szélsőséges politikai hangulatban előtérbe kerülnek a manipulatív politikai üzenetek, technikák – így pl. a külső ellenségkép keresése, az idegengyűlölet, amiben sajnos mi, magyarok is célpontok lehetünk. Moldova 1991 óta baráti, problémamentes kétoldalú kapcsolatokat ápolt Magyarországgal, mígnem idén a chişinăui kormányzat kifogásokat emelt magyar cégek, például a Wizz Air működésével kapcsolatban. A Wizz Air beszüntette chişinăui járatait az orosz rakéta-átrepülések miatt, amiért Sanduék oroszbarátnak bélyegezték, de a többi nyugati légitársaság is ezt tette abban az időszakban. A moldovai kormány magyar cégek elleni fellépése egyidőben történt a romániai médiában megjelenő magyarelles üzenetekkel. Az is érdekes, hogy Moldova esetében az [orospártiságot](#) a szuverenista politikai táborral hozzák összefüggésbe, és ez a manipulatív szemlélet egész térségünkre jellemző. Nem meglepő, hogy a kiélezett regionális politika általában nem kedvező számunkra, mert az ilyen politikai játszmák nem zéró összegűek, valaki biztosan vesztes lesz a végén.

A chişinăui török tanárok kiutasításának ügye arra is rávilágít, hogy egy aprónak látszó politikai hiba (Dodon ezzel nemzetközi problémát gerjesztett) komoly világpolitikai következményekkel járhat, ebben az esetben az USA elítélő nyilatkozatot tett Dodon ellen, nyomást gyakorolva Ankarára is. Ez az eset tanulságos számunkra, magyarok számára, hiszen jól mutatja, hogy mennyire kockázatos térségünkben bármely politikai akció, és mennyire felelősségteljesen kell ezekben döntést hozni. Erre a dilemmára két stratégia létezik: vagy egy nagyhatalom farvizén evező külpolitika, vagy egy óvatosan több irányban gesztusokat tevő, függetlenebb politika. Nyersanyagok hiányában, korlátozott anyagi-pénzügyi forrásokkal számunkra a tudásalapú gazdaság létrehozása az elsődlegesen fontos, hiszen egy függetlenebb politika akkor lehet hatékony, ha alkalmazkodó, és elősegíti a konnektivitást. Míg a geopolitikailag védettebb Ausztria lehet függetlenebb, Magyarországot egyre inkább frontországnak tartja a Nyugat egy globális hatalmi küzdelemben, következésképpen egyre határozottabb elköteleződést várnak el tőlünk. Kérdés, hogy hogyan tudjuk elnyerni leginkább a digitális gazdaság kiépítéséhez szükséges támogatást úgy, hogy kulturális identitásunkat

megőrizhessük, és megmaradjunk hagyományos nyugati kultúrkörünkben. Ezt a dilemmát egy sokrétű regionális összefogás tudná jobban kezelni, amelynek a baráti Moldova is része lehet. Tágabb térségünkben a politikai döntéshozatal magas kockázata az újkor előtti kelet-európai sztyepei népek helyzetére emlékeztet. Akkoriban a pusztán hirtelen megjelenő lovas hadseregek tették kiszámíthatatlanná az életet, korunkban a hirtelen változó társadalmi-gazdasági-biztonsági környezet hat hasonlóképpen. A világ egyik legjobb könnyűlovassági hagyományával rendelkező nemzeteként talán mégiscsak meg tudjuk találni utunkat ebben a sztyepei labirintusban.

MKI ELEMZÉS

A Magyar Külügyi Intézet időszaki kiadványa

Kiadó:

© A Magyar Külügyi Intézet, 2023.

Szerző:

BARABÁS T. JÁNOS

Lektorálta:

NÉMETH FERENC

Nyelvi lektor: T-Kontakt Kft. | Tördelés: Lévárt Tamás

Jelen elemzés és annak következtetései kizárólag a szerzők magánvéleményét tükrözik és nem tekinthetők a Magyar Külügyi Intézet, a Külgazdasági és Külügyminisztérium, illetve Magyarország Kormánya álláspontjának.

ISSN 2063-9244

<https://doi.org/10.47683/KKIElemzesek.KE-2023.38>

Korábbi kiadványainkat megtekintheti az [Intézet](#) weboldalán.